

Konkluzje i wnioski

Przedstawione w tej książce informacje, rozważania analityczne i syntetyzujące skłaniają, jak sądzę do kilku przynajmniej refleksji.

Pierwsza z nich dotyczy *makrospołecznych uwarunkowań niekorzystnych procesów społecznych*. Istnieje pokaźna literatura z dziedziny patologii społecznej i wielokrotnie bogatsze piśmiennictwo o rozwoju przemysłu, miast i procesów migracyjnych w powojennej historii Polski. Każda grupa zjawisk jest jednak z reguły rozważana oddzielnie: osobno pozytywnie przemiany, a osobno — negatywne ich reperkusje, a przecież oba składają się na całość współczesnej polskiej rzeczywistości. Moją intencją było spojrzenie na rozwój ekonomiczno-społeczny przez pryzmat złożonej i trudnej sytuacji Polski połowy lat osiemdziesiątych — w ten jednak sposób, aby nie przesłonić osiągnięć, a zwłaszcza olbrzymich i nie kwestionowanych sukcesów w dziedzinie industrializacji, urbanizacji, mobilności społecznej, kultury i oświaty. „Możliwości industrializacji wykorzystaliśmy nie zawsze prawidłowo i uzyskane rezultaty mogły być znacznie lepsze niż są, a przy tym można je było osiągnąć mniejszym kosztem ekonomicznym i społecznym”¹. Wtedy też, zapewne nasilenie procesów frustracyjnych byłoby mniejsze — zarówno tych, które

¹ Z. Landau, *Główne tendencje rozwoju gospodarczego Polski Ludowej*, w: *U źródeł polskiego kryzysu*, -jw., s. 63.

rodziło nadmierne obciążenie kosztami rozwoju, jak i tych, które z nimi występowały i których głównym składnikiem była dysproporcja między realnie istniejącą, trudną rzeczywistością a propagandą sukcesu i niezakłóconego postępu. To ostatnie rodziło tendencje do zastępowania racjonalnego myślenia, irracjonalnym i niеспójnym widzeniem rzeczywistości. Działo tu „coś, co możemy nazwać prawem «wahadła». Polega ono na tym, że jeśli tzw. historia oficjalna stara się pokazać jakieś wydarzenie jednoznacznie jako białe albo czarne, to w odczuciu znacznej części odbiorców istnieje świadoma tendencja do uznawania, że obraz wydarzenia była akurat odwrotny”². Wszystko to naruszało podstawy społecznego współdziałania i wpływało na kształtowanie zachowań społecznie niepożądanych, agresji bądź zobojętnienia. Głęboki kryzys ekonomiczny przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych pogłębił istniejące już stany frustracyjne, „podważył zaufanie do władzy, do systemu ... poczucie wspólnoty i zgodność działań we wspólnym interesie”³.

Wypada mieć nadzieję, że wnioski z tych doświadczeń zostały już wyciągnięte i że nie zostaną one, jak niegdyś odłożone do lamusa historii. Próby zreformowania systemu społeczno-gospodarczego, podejmowane pod naciskiem sił społecznych w latach 1956, 1970 i 1976 były nieskuteczne. Realizowana w latach osiemdziesiątych reforma ekonomiczna, zwana niekiedy „reformą ostatniej szansy” powinna przyczynić się do zmniejszania działań pozornych i protekcyjnych, zastępując je stopniowo działaniami ekonomicznymi łączącymi aspiracje społeczeństwa z wymiernymi efektami rozwoju gospodarczego. Nieodzownym warunkiem powodzenia tych zamierzeń, jest — poza działaniem z góry — również oddolne współzawodnictwo w realizacji tego, co nazywamy interesem ogólnym. Zważywszy, że społeczeństwo nie jest jednolite i bezkonfliktowe „interes ogólny można zharmonizować z partykularnym tylko w ramach samorządnych i niezależnych instytucji zdolnych do reprezentowania i uzgadniania różnych punktów widzenia”⁴. W społecznym państwie i uspo-

² Tamże, s. 18.

³ J. Pajestka, *Kształtowanie procesu rozwoju. Racjonalność i manowce polityki*, Warszawa 1983, s. 342.

⁴ W. Herer, W. Sadowski, *Bariery wzrostu — anatomia załamania gospodarczego*, w: *U źródeł polskiego kryzysu*, jw., s. 450.

łeczniejszej gospodarce łatwiej będzie stworzyć bariery przed prowadzeniem polityki sprzecznej z szeroko rozumianym interesem społecznym.

Drugi problem wiąże się z *procesami integracji i dezintegracji życia rodzinnego*. Integracja rodziny w konsekwencji załamania gospodarczego kraju i kryzysu społeczno-moralnego ostatnich lat związana jest równocześnie z narastaniem stanów frustracyjnych jednostek i grup społecznych. Trwanie rodziny w warunkach braku akceptacji zewnętrznych struktur (państwo, aparat władzy, system ekonomiczny czy społeczny) rodzi zespół „dośrodkowych” niejednoznacznie pozytywnych tendencji. Zintegrowana bowiem na tej płaszczyźnie rodzina może okazać się nie w pełni funkcjonalna wobec potrzeb społecznych. Nasuwa się pytanie, czy będzie się ona przyczyniała do kształtowania otwartych wobec społeczeństwa postaw jej członków i czy przygotowuje ich do pełnienia określonych ról społecznych, zwłaszcza roli pracownika i obywatela.

Odrębne problemy stwarzają rodziny zdeorganizowane lub te, w których występuje zespół cech stwarzających prawdopodobieństwo ich rozpadu. Kwestią szczególnie istotną jest tu wpływ istniejącej sytuacji na zachowania i losy dzieci.

Nowym, interesującym wnioskiem z badań porozwodowych zachowań dzieci jest to, że rozwód nie pogarsza społecznej i emocjonalnej sytuacji dziecka, zwłaszcza przy daleko posuniętym procesie rozpadu rodziny. W różnego typu rodzinach stwierdzono bowiem jakby „gotowość do rozwodu”, przejawiającą się w wychowaniu dzieci w „duchu obojętności” do ojca i niektórych norm regulujących współżycie w rodzinie. Rozwód w takich rodzinach nie jest dramatem, traumatyzującym dzieci. Niemniej jednak owa „gotowość do rozwodu” jest przejawem niepełnej socjalizacji. Nie jest wykluczone, że to co nazywamy niepełną socjalizacją jest elementem współczesnej cywilizacji polegającym na przejęciu czynności wychowawczych przez szereg wyspecjalizowanych instytucji i uniezależnieniu w pewnym stopniu losu dziecka od rodziny. Wychowanie w duchu obojętności, czyli niepełna socjalizacja może wcale nie być skutkiem patologii rodziny, lecz jedną z jej przyczyn, albo — co jeszcze bardziej prawdopodobne

— zarówno patologia rodziny prowadząca do rozwodu, jak i niepełna socjalizacja są skutkami jakiejś wspólnej przyczyny, działającej odmiennie w zależności od typu rodziny, jej charakterystyki socjologicznej i stopnia rozwoju cywilizacyjnego społeczeństwa.

Dezorganizacja rodziny i zachowania przestępcze ściśle wiążą się z trudnościami finansowymi i niekorzystnymi warunkami mieszkaniowymi. W badanej zbiorowości niski status ekonomiczny idzie w parze z dużym zagęszczeniem mieszkań. Cechy te negatywnie wyróżniają badane rodziny i zwiększają stopień prawdopodobieństwa powstawania zachowań dewiacyjnych u dzieci.

Wykształcenie i zawód rodziców to czynniki, których wpływ na wychowanie dzieci jest niewątpliwy. Wykształcenie bowiem jest istotną zmienną warunkującą poziom kultury osobistej, stan zdrowia i higieny w rodzinie, atmosferę wychowawczą, uczestnictwo w kulturze, wybór zawodu przez dzieci itp. Niski poziom wykształcenia rodziców stanowi w większości przypadków przyczynę ich niskiego poziomu kulturalnego oraz niskiego statusu zawodowego i społecznego.

Doniosłym czynnikiem wychowania, którego deformacja może spowodować wypaczenie rozwoju społecznego dziecka, jest atmosfera wychowawcza w rodzinie. Niewłaściwa atmosfera życia rodzinnego w rodzinach pełnych wynikająca ze złego pożycia rodziców i niezgodnego współżycia rodzeństwa, a nade wszystko ze stosunku emocjonalnego rodziców do dzieci, determinuje sposób, w jaki dziecko odbiera ich postawy i zachowania w różnych sytuacjach. Postawy negatywne przejawiane przez ojców i matki wobec dzieci powodują osłabienie, a nawet zerwanie więzi uczuciowej ze środowiskiem rodzinnym przez dzieci.

Najczęstszą formą reakcji rodziców na niepowodzenia szkolne dzieci są represje. W ten sposób dom staje się środowiskiem karzącym i wrogim. Istotnym czynnikiem sprzyjającym wykołejeniu są niepowodzenia szkolne wyrażające się w ocenach niedostatecznych i powtarzaniu klasy. Szkoła ukierunkowana raczej na przekazywanie określonej liczby wiadomości uczniom przeciętnym, niż na wychowywaniu dzieci trudniejszych — staje się dla nich także środowiskiem karzącym i obcym. Prędzej czy później dochodzi do identyfikacji z grupą również wyobcowa-

nych ze środowiska rówieśników, co z reguły przesądza o dalszej drodze życiowej dzieci.

Trzecia wreszcie, odrębna kwestia dotyczy *systemu społecznej profilaktyki*. Prezentowane w tej książce informacje, jak też analiza podłoża zachowań dewiacyjnych skłaniają do wysunięcia pod adresem polityki społecznej i sądowej postulatu, aby nie szkodzić, natomiast pomóc, kiedy jest to możliwe. O konieczności pomocy rodzinom, zwłaszcza tym o niskim statusie materialnym, społecznym i kulturowym, rozbitym formalnie czy faktycznie, pisałam już we wszystkich prawie książkach, artykułach i ekspertyzach. Zajmijmy się więc tym, co szkodzi rodzinom. Nie czuję się kompetentna do wymieniania wszystkich możliwych posunięć i działań, które — zamiast pomóc — przynoszą negatywne rezultaty, ale kilkanaście tylko, traktowanymi sygnałnie i wywoławczo elementami.

Pierwszy odnosi się do orzecznictwa sądowno-opiekuńczego. Analizowane w tej książce informacje badania społecznych skutków rozwodów skłaniają do przeświadczenia, że praktyka sądowa odrzucania bądź znacznego przewlekania spraw rozwodowych argumentowana dobrem małoletnich nie jest trafna i winna być raczej zastąpiona w przypadkach ewidentnego rozbitcia małżeństwa udzieleniem rozwodu z zabezpieczeniem materialnych i (w miarę możliwości) emocjonalnych potrzeb dziecka. Wydaje się bowiem, że ciągnące się latami sprawy rozwodowe powodują często pojębienie się wzajemnej niechęci rozwodzających się współmałżonków — co wywiera oczywiście negatywny wpływ na wychowanie dziecka.

Drugi element dotyczy polityki karnej. Podstawowym postulatem, który należy zgłosić pod adresem trwających w kraju prac legislacyjnych nad polskim prawem karnym, jest wprowadzenie za przestępstwo znęcania się (184 kk) i uchylania się od alimentacji (186 kk) sankcji kary ograniczenia wolności. Kara ta dotąd nie była alternatywna dla kary pozbawienia wolności do lat 3 (186 kk) ani tym bardziej dla kary do 5 lat (184 kk). Wskaźniki recydywy przestępstw przeciwko rodzinie, a zwłaszcza wyniki badań empirycznych rodzin ich sprawców wskazują, że kara bezwzględnie pozbawienia wolności jest nie tylko nieskuteczna, lecz powoduje ona wybitnie szkodliwe następstwa trwałego

i nieodwracalnego rozkładu rodziny. Względy społeczne powinny zatem zachęcić do szerszego korzystania przez sądy z innych, mniej obosiecznych środków karnych.

Ostatnia wreszcie refleksja jest związana z *socjalizacją nieletnich i młodocianych przestępców*. Jej nieskuteczność jest sprawą powszechnie znaną — i można by rzec, banalną. W świetle literatury przedmiotu i badań empirycznych karanie tej grupy dewiantów jest nie tylko nieskuteczne, ale zgoła niesprawiedliwe. Chodzi tu najogólniej o teorie naznaczania społecznego, zgodnie z którymi dopiero od momentu zauważenia i ukarania zaczyna się proces dewiacji. Pewne zachowania dla jednostki niegroźne i niewinne powodują niekiedy silną reakcję społeczną, w wyniku której następuje dramatyzacja zła. Nie tylko czyn, ale zachowanie wpływa na ocenę otoczenia. Jego dezaprobata prędzej czy później powoduje utrwalenie określonej postawy i wejście jednostki w narzuconą jej rolę, a także — nawiązanie kontaktów z podobnie naznaczonymi osobami, które zapewniają jej poczucie bezpieczeństwa i akceptacji. Skoro zaś wiadomo, że istnieje „ciemna liczba” przestępczości i zachowań dewiacyjnych oraz że stosowanie kary nie jest współmierne do czynu i zależy od miejsca, czasu, funkcjonariuszy prawa i cech sprawców — rodzą się wątpliwości co do sensu przyjętej w naszym kraju polityki karnej wobec nieletnich. Nie są to — zwłaszcza w świetle analizowanych wcześniej, środowiskowo zróżnicowanych, dewiacyjnych zachowań dzieci i młodzieży — refleksje tylko teoretyczne. Wiadomo też, że w krańcowo nawet patogenicznych sytuacjach pewne jednostki demoralizują się, inne zaś w tych samych warunkach jednak tej demoralizacji nie ulegają. Dlaczego? Jest to pytanie otwarte dla dalszych badań nad złożonymi determinantami zachowań ludzkich oraz nad możliwościami kształtowania postaw społecznie pożądanych.

Содержание

Это очередная работа автора таких книг как: „Проблемы дезорганизации семьи” (1979), „Самоуничтожение” (1980), „Общественные неравенства” (1984) и „Жизненные барьеры молодежи” (1986).

„Дезорганизация в семье и обществе” посвящена процессу разложения семьи в определенной общественной ситуации послевоенного сороколетия. Книга указывает на общие стечение обстоятельств вызывающих патологические явления: макрообщественные и микроструктурные. Таким образом предметом анализа являются не только нарушения в функционировании семьи но влияние изменений в общественной и экономической структуре страны на увеличение примеров ненормального поведения.

В книге описываются явления, анализ которых заставляет задуматься над общественными издержками сопутствующими прогрессу, а также над комплексом факторов формирующих принципы и нормы поведения в современном польском обществе.

Основой анализа и обобщений были проверенные статистические источники последнего сороколетия, а также информации представительных социологических исследований автора книги— также данных исследований Юнеско. Книга состоит из теоретического предисловия, семьи частей, которые заканчиваются выводами и заключениями. В этих главах отражены те отклонения в общественной и семейной жизни польского общества, которые были обнаружены в результате эмпирических исследований и изучения общественных показателей.

В главе I „Общественно-экономические изменения в Польше в послевоенном сороколетии” дан анализ процессов индустриализации, ур-

банизации, миграции, а также анализ изменений в классовой структуре.

Глава II „Общественная патология и ее общественные доминанты“ содержит информацию о преступности, алкоголизме и самоуничтожении, а также о общественных и экономических причинах этих явлений.

В главе III „Распад семьи и разводы, неполные семьи“ дан анализ тех факторов дезорганизации семейной жизни, которые привели к формальному распаду семьи.

Глава IV содержит информацию о следующих явлениях: уклонение от алиментов, издевательства над членами семьи, спаивание несовершеннолетних.

Глава V „Семьи, испытывающие влияние нескольких патологических факторов“ — дает анализ семей, в которых наблюдаются такие явления как распад семьи, трудное материальное положение, стесненные жилищные условия, патологическое поведение родителей.

Глава VI „Поведение детей из распавшихся семей“ — содержит информацию о судьбах и поведении детей после развода родителей, а также о неспособности детей из патологических семей приспособиться к общественной жизни.

Глава VII „Молодёжь, находящаяся в конфликте с обществом“ содержит информацию и рассуждения об агрессии молодых людей, которая является реакцией на общественную ситуацию, в которой им приходится жить, которую они не акцептуют и которую они хотели бы изменить. Созданию такого положения способствуют ощущение обиды, относительного развращения и растущая диспропорция между желаниями молодёжи и возможностью их удовлетворения.

Disorganization in the Family and in Society
by Maria Jarosz

Summary

This is a successive book by the author of *Problems of the Disorganization of the Family* (1979), *Self-destruction* (1980), *Social Inequalities* (1984), and *Barriers in the Lives of Young People* (1986), all in Polish.

The present book is dedicated to the processes of decomposition of the family in post-1945 Poland. The general complex of social conditions, of pathological phenomena, both macro-social and micro-structural, is described. Hence the analysis covers not only disturbances in the functioning of the family but also the impact of changes in the social and economic structure of the country upon the intensification of deviant behaviour.

The book is concerned with phenomena whose analysis makes one reflect on the social costs of progress and development and on the complexity of the factors which shape attitudes and behaviour in contemporary Polish society.

Analyses and generalizations are based on verified statistical data covering the last forty years, and the data collected in the process of representative sociological research made by the author (these include cross-national researches co-ordinated by UNESCO).

The book has seven chapters — preceded by a theoretical introduction and followed by conclusions — concerned with all those determinants of the situation of Polish society and Polish families which had their dimension in empirical researches and reliable social indicators.

Chap. I — Socio-economic changes in Poland during the forty years after World War II — carries an analysis of the processes of industria-

lization, urbanization, horizontal mobility, and changes in the class and strata structure in Polish society.

Chap. II — Social pathology and its social determinants — includes information about criminality, alcoholism, and self-destruction and the social and economic conditions of those phenomena.

Chap. III — Decomposition of family structure, divorces, and incomplete families — is concerned with the analysis of those factors of the disorganization of family life which have resulted in a formal decomposition of families.

Chap. IV — Offences against the family — deals with offences which consist in evasion of the payment of alimony and maintenance, cruelty to members of one's family, and inducing minors to drink alcoholic beverages.

Chap. V — Families with accumulated pathogenic factor — has an analysis of families with a negative situational syndrome (decomposition of the family, poverty, squalid housing conditions, pathological behaviour of the parents).

Chap. VI — Deviant behaviour of children from dysfunctional families — carries information about the fortunes and behaviour of the children after the divorce of their parents, and about manifestations of social maladjustment and going astray of children from pathological family milieus.

Chapter VII — Socially maladjusted young people — is concerned with the aggression and autoaggression of young people as a reaction to the social situation in which they have to live, which they do not accept, and which they want to change. Such attitudes are influenced by the sense of being wronged, relative deprivation, and the growing disproportions between the expectations of young people and the opportunities for satisfying them.

Résumé

Tel est titre du dernier livre de l'auteur des „Problèmes de la désorganisation de la famille” (1979), de „L'Autodestruction” (1980), de „L'Inégalité sociale” (1984) et des „Barrières dans la vie des jeunes” (1986).

„La désorganisation au niveau familial et social” est consacré aux processus de désintégration de la famille dans la situation social déterminée que fut le quarantenaire d'après-guerre. Le livre donne un aperçu du complexe général des conditionnements sociaux des phénomènes pathologiques: macrosociaux et microstructurels. Cette analyse a donc non seulement pour objet les perturbations dans le fonctionnement de la famille mais aussi l'impact des transformations de la structure sociale et économique du pays sur la croissance des comportements déviationnaires.

L'analyse des phénomènes qui font la teneur de ce livre incite à la réflexion sur le coût social du progrès et du développement ainsi que sur la complexité des facteurs qui déterminent les attitudes et les comportements dans la société polonaise contemporaine.

Analyses et généralisations ont pour fondement des matériaux statistiques de source se rapportant aux quarante dernières années ainsi que des informations provenant de recherches sociologiques représentatives de l'auteur et des recherches internationales coordonnées par l'Unesco. Le livre se compose de sept chapitres — précédés d'une introduction théorique et clos par des conclusions et des motions — consacrés à tous les déterminants de la situation de la société et de familles polonaises qui ont marqué de leur dimension les recherches empiriques et les indices des statistiques sociales.

Le premier chapitre: „Les transformations socio-économiques dans la Pologne du quarantenaire d'après-guerre” contient une analyse des processus d'industrialisation, d'urbanisation, de migration et des changements dans les couches et les classes sociales de la société polonaise.

Le second chapitre: „La pathologie sociale et ses déterminants sociaux” comprend des informations sur la délinquance, l'alcoolisme et l'autodestruction ainsi que sur les conditionnements sociaux et économiques de ces phénomènes.

Le troisième chapitre: „La désintégration de la structure familiale et les divorces; les familles incomplètes” analyse les facteurs de désorganisation de la vie familiale qui ont conduit à la situation de la désintégration formelle de la famille.

Le quatrième chapitre: „Les crimes contre la famille” analyse les délits de ceux qui se soustraient au devoir de la pension alimentaire, qui martyrisent leur famille et initient à l'alcool des mineurs.

Le cinquième chapitre: „Les familles à cumul de facteurs pathogènes” traite des familles à syndrome situationnel négatif (désintégration de la famille, indigence, logement surpeuplé, comportements pathologiques des parents).

Le sixième chapitre: „Les comportements déviationnaires des enfants dans les familles disfonctionnelles” informe sur les vicissitudes et les comportements des enfants après le divorce des parents ainsi que sur les symptômes sociaux de l'inadaptation et des comportements déviationnaires des enfants issus de milieux familiaux pathologiques.

Le septième chapitre: „Les jeunes socialement inadaptes” contient informations et réflexions sur l'agressivité et l'auto-agressivité des jeunes en réaction contre la situation sociale dans laquelle il leur faut vivre, qu'ils n'acceptent pas et qu'ils voudraient changer. Ce type d'attitude a pour déterminants le sentiment de l'injustice, une déprivation relative et les disproportions croissantes entre leurs attentes et la possibilité de les satisfaire.

Redaktor techniczny

Marta Pecholowa

Korektor

Magdalena Łąkocy

Printed in Poland

Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1987

Zlec. 14/86. Wydanie I. Nakład 1850+150 egz.

Ark. wyd. 10,6 Ark. druk. 12

Papier druk. sat. kl. IV, 70 g. Format 61x86/16

Oddano do składania 1986.10.06. Podpisano do druku 1987.06.02.

Druk ukończono w lipcu 1987

Cena zł 220,-

Zakład Poligraficzny „Terpol” w Sieradzu. Zam. 14/86 K-30